

GOŚCIWIT MALINOWSKI

SAFONA I SCYTOWIE (FRG. 210 LOBEL-PAGE)

W drugiej bukolice Teokryta pt. *Czarodziejka zakochana* kobieta uskarża się, że

καί μεν χρώς μὲν ὁμοίος ἐγίνετο πολλάκι θάψω,
ἔρρευν δ' ἐκ κεφαλᾶς πᾶσαι τρίχες, αὐτὰ δὲ λοιπὰ
ὄστί' ἔτ' ἦς καὶ δέρμα. (ww. 88–90)

„Moja skóra stała się podobna do *thapsos*
Wypadły z głowy wszystkie włosy, a cała reszta
To już skóra i kości”.

W słowniku Zofii Abramowiczówny czytamy, że *thapsos* to „perukowiec podolski (*Rhus cotinus*), używany do barwienia na żółto, z wyspy Thapsus”. Nic więc dziwnego, że Artur Sandauer w wolny sposób tak oto przełożył owe wersy Teokryta:

„Nic nie zostało ze mnie, tylko kość i skóra
Włosy powypadały, wyzuta z kolorów
Płeć pożółkła”.

Nazwę gatunkową *Rhus cotinus* zaproponował w 1753 r. Karol Linneusz w swym dziele *Species plantarum*, obecnie w systematyce częściej używany jest inny taksonom *Cotinus coggygria* utworzony w 1772 r. przez włoskiego botanika Scopolego, ponieważ ta roślina z rodziny nanerczowatych (*Anacardiaceae* Lindl.) należy do liczącego 4 gatunki rodzaju perukowiec (*Cotinus* Mill.), a nie o wiele bardziej pospolitego sumak (*Rhus* L.). Jest to pospolita roślina występująca w Śródziemnomorzu, południowej Europie, południowo-zachodniej Azji, północno-zachodnich Indiach, Pakistanie i Nepalu (na wysokości między 1100 a 2400 m n.p.m.) oraz w północnych Chinach (między 700 a 2400 m n.p.m.). Polska nazwa „perukowiec podolski” nawiązuje do miejsca występowania tego gatunku w dawnej Rzeczypospolitej, angielska *Eurasian smoketree* wskazuje na rozpowszechnienie w całej Eurazji, niemiecka *Färbersumach*, *Schmack*, *Venezianischer*,

Ungarischer, Tiroler Sumach podkreśla fakt używania drewna tej rośliny w dawnych czasach jako barwnika (ang. *young fustic*).

Polski słownik opiera się tu na angielskim słowniku LSJ¹, gdzie czytamy – „fustic, *Rhus Cotinus*, used for dyeing yellow, brought from the island of Thapsus”. Jest z tym pewien problem, ponieważ nieznana jest wyspa o tej nazwie², jest natomiast fenicka kolonia Thapsus (Θάψος) w dzisiejszej Tunezji, miejsce bitwy Juliusza Cezara z Metellusem Scypionem i królem Jubą w 46 r. p.n.e. oraz osada powstała jeszcze w mykeńskich czasach na przylądku wyspy Sycylii, wspomniana po raz pierwszy przez Tukidydesa (6,4,1: Θάψος). Można wątpić, czy tak pospolity w Śródziemnomorzu gatunek rośliny jak „perukowiec podolski” Grecy musieli poznawać aż za pośrednictwem odległej fenickiej kolonii w Byzacenie, jednak autor najnowszego słownika etymologicznego Beekes nie wyklucza, że jest to zapożyczenie do greki z obcego języka i że ma ono związek z przylądkiem na Sycylii³. Albo nazwa rośliny wywodzi się bezpośrednio od tego toponimu, albo na powstanie tego toponimu miała funkcjonująca już nazwa rośliny.

Nawet jeśli *Cotinus coggygria* był pospolitym gatunkiem, użyty w drugiej ekłodzie wyraz θάψος wydał się scholiastom Teokryta na tyle osobliwy, że objaśnili go w scholiach⁴:

K θάψω: χλωρός ἢ ξανθός. θάψος δέ ἐστιν εἶδος ξύλου, ὃ καλεῖται σκυθάριον, ὡς φησι Σαπφώ. τούτῳ δὲ τὰ ἔρια βάπτουσι. τινὲς τὸ Σκυθικὸν ξύλον. Ἀσκληπιάδης δὲ φυτὸν τι χλωρόν, ὅθεν καὶ τὴν θαψίαν πρὸς τὰ ὑπόπια· βάπτεσθαι δὲ ἐκ ταύτης τὰ κροκοειδῆ.

UEA πολλάκι θάψω: χλωρός ἢ ξανθός. θάψος γάρ ἐστι ξύλον τι, ὃ καλεῖται καὶ Σκυθικὸν ξύλον, ὡς φησι καὶ Σαπφώ. τούτῳ δὲ τὰ ἔρια βάπτουσι καὶ ποιοῦσι μήλινα καὶ τὰς τρίχας ξανθίζουσιν. ἔστι δὲ τὸ παρ’ ἡμῖν λεγόμενον χρυσόξυλον.

K θάψω: „żółtawy albo żółty. *Thapsos* jest rodzajem drewna, które nazywa się *skytharion*, jak mówi Safona. Nim wełnę farbują. Niektórzy „scytyjskie drewno”. Asklepiades zaś jakąś roślinę zieloną, z której i *thapsia* na podbite oko; barwi się nią na kolor krokusowy.

¹ H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, Oxford 1940.

² Błąd ten mógł się pojawić z powodu zaufania słowom Dioskuridesa Pedaniosa, który w *de materia medica* 4.153.1 pisze: θαψία· ὠνόμασται μὲν ἀπὸ τοῦ δοκεῖν πρώτον εὐρῆσθαι ἐν Θάψω τῇ ὁμωνύμῳ νήσῳ; lub z tekstu scholiów do Nikandra εὐρηκέναι δὲ αὐτὴν φασὶ τὸν <...ὁ> Κρατεύας (fr. 16 Wellm.) ἐπὶ νήσῳ τινὶ Θάψω, μιᾶ τῶν Σποράδων. ἔστι δὲ αὕτη ἡ νῆσος Συρακούσης καὶ Εἰφωνίας μεταξύ. Ἄλλως· Θρινακίην.

³ *Etymological Dictionary of Greek* by Robert Beekes, with the assistance of Lucien van Beek, Leiden – Boston 2010.

⁴ Scholia in Theocritum (scholia vetera), ed. K. Wendel, Scholia in Theocritum vetera, Leipzig 1914 (repr. Stuttgart 1967).

UEA πολλάκι θάψω: “zółtawy albo zółty. *Thapsos* bowiem jest jakimś drewnem, które nazywa się i scytyjskim drewnem, jak mówi i Safona. Nim wełnę farbują i czynią ją zółtą jak pigwa i włosy farbują na blond. Jest i u nas tak zwany złotodrzew”.

I w ten sposób scholiasta pragnąc skomentować Teokryta zachował dla potomności drobny ułomek z twórczości Safony, w wydaniach odpowiednio – frg. 159, potem 167 u Bergka, frg. 189 u Edmondsa, frg. 210 u Lobela-Page’a. Tylko czy rzeczywiście mamy tu do czynienia z fragmentem wiersza Safony, czy może raczej z testimonium, o czym pisała ona w swych wierszach. Nie sposób bowiem ze świadectwa scholiów wyabstrahować słów samej poetki, gdyż scholia K podają informację: θάψος δέ ἐστὶν εἶδος ξύλου, ὃ καλεῖται **σκυθάριον**, ὡς φησι Σαπφώ, podczas gdy UEA: θάψος γάρ ἐστι ξύλον τι, ὃ καλεῖται καὶ **Σκυθικὸν ξύλον**, ὡς φησι καὶ Σαπφώ.

Edmonds (*Lyra Graeca*, 1922 Frg. 189) podążając za *lectio difficilior* daje pierwszeństwo wyrazowi *σκυθάριον*, który jest absolutnym *hapax legomenon*. Ponieważ jednak ze względów metrycznych w poezji melicznej z wyspy Lesbos nie mógłby pojawić się trybrach⁵, dokonuje emendacji *σκύθαρον* tak, by wzdłużyć drugą sylabę.

Bergk i Lobel-Page skłonni są uznać drugą wersję, jako bardziej rozpowszechnioną w greckiej leksykografii:

Photius p. 81,12:

Θάψος: ξύλον ὡς ξανθίζουσι τὰ ἔρια καὶ τὰς τρίχας· ὃ Σαπφώ Σκυθικὸν ξύλον λέγει.

Thapsos: drewno, którym zółci się wełnę i włosy; które Safona scytyjskim drewnem nazywa.

Hesychius

θ155 θάψινον· τὸ ξανθόν, ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆς θάψου, [ὃ βάπτει] ὃ ξανθίζουσι τὰ ἔρια καὶ τὰς κεφαλὰς. τοῦτό τινες Σκυθικὸν λέγουσι. καὶ ὁ ποταμός, παρ’ ὃ φύεται τὸ ξύλον, Θάψος καλεῖται. ἐστὶ δὲ καὶ ῥίζα θαψία καλουμένη *thapsinon*: zółte, od drewna *thapsos*, [które farbuje], którym barwią na zółto wełnę i głowy. To niektórzy scytyjskim nazywają. I rzeka, koło której rośnie drewno, *Thapsos* się nazywa. Jest i korzeń zwany *thapsia*.

σ 1155 Σκυθικὸν ξύλον· τὴν διάπυρον. ἔνιοι τὴν θαψίαν
Scytyjskie drewno: rozplomienioną. Niektórzy *thapsię*.

σ 1156 Σκυθικός· Κρατίνος Σκυθικὸν ἔφη τὴν Ἰππόνικον, διὰ τὸ πυρρὸν εἶναι. καὶ ὃ ξανθίζονται αἱ γυναῖκες καὶ βάπτουσι τὰ ἔρια

⁵ Edmonds: ∪∪∪ not found in Lesbian poetry.

Scytyjski: Kratinos nazwał Scytyjskim Hipponikosa⁶, ponieważ był rudy.
I tym barwią się na blond kobiety i farbują wełnę.

Bergk nie próbuje samodzielnie wypreparować z tekstu leksykografów i scholiastów fragmentu, czyli słów samej Safony. W dwóch pierwszych wydaniach⁷ przytacza paralelny do scholiów UAE lemmat z *Leksykonu* Focjusza oraz scholia do Teokryta jako similia, w dwóch kolejnych⁸ zamieszcza już wszystkie powyższe testimonia (z wyjątkiem Hsch. σ 1155), nie rozstrzygając jednak sprawy i cytując zaproponowaną przez Ahrensa rekonstrukcję fragmentu Safony:

—_— Σκύθικον ξύλον
τῷ βάπτοισί τε τῆρια
ποιεῖσι δὲ μάλινα
ξανθίσδοισί τε τὰς τρίχας

Wiersz jakkolwiek udany:

„scytyjskie drewno,
którym barwią wełnę
czynią ją pigwową
i farbują na blond włosy”

został napisany przez Ahrensa, nie Safonę, nic więc dziwnego, że jedyną jego koniekturą zaakceptowaną przez Lobela-Page’a jest proparoksytoniczny akcent w wyrazie Σκύθικον, zgodny z zasadami barytonezy eolskiej. Wydawcy ci za fragment Safony uznają jedynie słowa Σκύθικον ξύλον.

Jeśli jakimś cudownym zbiegiem okoliczności nie zostaną odnalezione nowe teksty Safony, nie będziemy mogli z całkowitą pewnością rozstrzygnąć, czy hellenistyczni gramatycy natknęli się w zwojach z jej poezją na niezwykle rzadki wyraz σκυθάριον, czy też na związek frazeologiczny Σκύθικον ξύλον.

Przydatność tego testimonium dla poszerzenia naszej wiedzy o jakże fragmentarycznie zachowanej twórczości Safony, na pierwszy rzut oka może się wydawać zerowa. Całkowity brak kontekstu. Jeśli jednak potraktujemy przytoczone powyżej scholion nie jako śmietnik, w którym poszukujemy fragmentu oryginalnego tekstu poetki, lecz jako tekst literacki, o użytkowym charakterze, którego autor chciał przekazać ważne, w jego mniemaniu, informacje dla swego wyobrazonego czytelnika bukolik Teokryta, możemy wydobyć z tych krótkich gloss użyteczne informacje, zwłaszcza gdy zestawimy je ze znanymi z Focjusza i Hezychiusza innymi wersjami komentarza na ten sam lub podobny temat.

⁶ Chodzi o Hipponikosa III, syna Kalliasa II a ojca Kalliasa III, wodza ateńskiego, który zginął pod Delion 424 p.n.e.

⁷ 1. Wyd. 1843 frg. 159 [108.] i 2. Wyd. 1853 frg. 167 [108.].

⁸ 3. Wyd. 1867 i 4. 1882 frg. 167 [108.].

czynienia z najstarszą odnotowaną w literaturze informacją o farbowaniu włosów w antycznej Helladzie.

5. Nazwanie barwiącej na żółto rośliny *Cotinus coggygia* „drewnem scytyjskim” z całą pewnością nie wynika z faktu importowania jej ze Scytii. Jak wskazuje polska nazwa „perukowiec podolski”, występuje ona co prawda także w regionach północnego Czarnomorza, jest jednak pospolita w całym Śródziemnomorzu, a grecka tradycja wiązała ją raczej z Sycylią (poprzez miejscowość Thapsos), niż z terenami Scytii. Jedynym wytłumaczeniem zastosowanej przez Safonę nazwy jest panowanie wśród Greków powszechnego przekonania, że Scytowie mają jasne, żółte, blond włosy, czym wyróżniają się na tle samych Greków i innych śródziemnomorskich populacji. Nawiązanie właśnie do Scytów wskazuje, że w czasach Safony stereotypy co do wyglądu zewnętrznego Scytów musiały być już szeroko w Helladzie rozpowszechnione. Przekazane przez Hezychiusza testimonium o komedii Kratinosa wskazuje, że jasny, także rudy kolor włosów, był w Helladzie na tyle niezwykły, że określano go mianem scytyjskiego.

6. Od dawna uczeni zwracali uwagę, że ludy koczownicze wzmiankowane są w *Iliadzie* (13, 5–6) peryfrastycznie, jeszcze bez użycia etnonimu „Scytowie”. Ten po raz pierwszy poświadczony jest w tekstach akadyjskich z drugiej połowy VII w. p.n.e. Wtedy też zapewne po raz pierwszy etnonim Scytowie staje się znany w Helladzie¹¹. Co prawda poświadczony jest on niemal równocześnie dopiero u Alkajosa, Pseudo-Hezjoda i Safony na przełomie VII/VI w. p.n.e., czy wręcz w pierwszych dekadach VI w., jednak cel, w jakim wedle świadectwa scholiów zastosowała ten etnonim Safona, wskazuje, że zdążył się on już spopularyzować wśród Greków.

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych
ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław
gosciwit.malinowski@gmail.com

SAPPHO AND THE SCYTHIANS (FRG. 210 LOBEL-PAGE)

Abstract

Frg. 210 L.-P. of Sappho testifies to the fact that the poet mentioned the Eurasian plant smoke-tree (*Cotinus coggygia* Scopoli) in her poetry, calling it a Scythian wood. In this way, Sappho, who lived at the turn of the sixth century, is one of our oldest sources which mentions the ethnonym Scythians.

Key words: Sappho, Scythians, Eurasian smoketree.

¹¹ Pośrednim dowodem na kontakt ze Scytami właśnie w drugiej połowie VII w. jest wzmianka u Alkmana o koniu kolaksajskim (ἵππος Ἰβηναῖοι Κολαξαιοῖς δραμήται frg. 1,1,59 Page), gdy wiemy, że Kolaksais to jeden z trzech eponimów plemion scytyjskich u Herodota (4,5.7).